

March, 2009. – [Електронний ресурс] // U.S. Department of State. – Режим доступу: <http://www.state.gov/documents/organization/120493.pdf>. 15. Kilbane M. *Military Psychological Operations as Public Diplomacy* / M. Kilbane // *Routledge handbook of public diplomacy* / edited by Nancy Snow, Philip M. Taylor. – Routledge: New York and London, 2009. – P. 187–192. 16. *Peace Corps Mission*. – [Електронний ресурс] // Peace Corps. – Режим доступу: <http://www.peacecorps.gov/index.cfm?shell=about.mission>. 17. *Strategic Plan. Fiscal Years 2004–2009*. – [Електронний ресурс] // U.S. Department of State and USAID. – Режим доступу: <http://www.state.gov/documents/organization/24299.pdf>. 18. *The U.S. Speaker Program. Bureau of International Information Programs*. – [Електронний ресурс] // U.S. Department of State. – March, 2009. – Режим доступу: <http://www.state.gov/documents/organization/120948.pdf>. 19. *United States Government Manual 1994–1995*. – Washington, D.C.: GPO, 1994. 20. *US Advisory Commission on Public Diplomacy. 2005 Report*. – [Електронний ресурс] // U.S. Department of State. – Режим доступу: <http://www.state.gov/r/adcompd/rls/55903.htm>. 21. *US Code Title 22 Chapter 33 – Mutual Educational and Cultural Exchange Program, 01/03/2012*. – [Електронний ресурс] // Office of the Law Revision Counsel. US House of Representatives. – Режим доступу: <http://uscode.house.gov/download/pls/22C33.txt>. 22. Willard J. *The Pentagon and Public Diplomacy: In Flux* / J. Willard. – Fletcher School Public Diplomacy Seminar, Tufts University, Harvard Kennedy School of Government, 2008.

УДК: 32.323.327

Наталія Нікулішин

Національний університет «Львівська політехніка»

ПОНЯТТЯ «СИЛА» У СУЧАСНИХ ТЕОРІЯХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

© Нікулішин Н., 2013

Проаналізовано та зіставлено зміст поняття «сила» у контексті теорії геополітики та теорії еліт, постмодернізму, неомарксизму, політичного неореалізму, політичного неолибералізму, плюралізму та політичного конструктивізму. Доведена доцільність використання поняття «сила» держави, виробленого у межах плюралістського підходу.

Ключові слова: сила, геополітика, теорія еліт, постмодернізм, неомарксизм, політичний неореалізм, політичний неолибералізм, політичний конструктивізм.

CONCEPT OF «POWER» IN MODERN THEORIES OF INTERNATIONAL RELATIONS

© Nikulishyn N., 2013

The aim of this article is to analyze and compare the essence of the «power» concept in the context of geopolitical theory, elite theory, postmodernism, neomarxist, political neorealism, political neoliberalism, pluralism and political constructivism. It is proved that there is a rationale for using the concept «power» of a state within the pluralist approach to the study of power.

Key words: power, geopolitics, elite theory, postmodernism, neo-Marxist, political neorealism, political neoliberalism, political constructivism.

Ще з давніх часів сила трактувалася як один з важливих інструментів держави у досягненні бажаних цілей як у внутрішній, так і в зовнішній політиці. Така тенденція збереглась і до сьогодні. Проте все ще відкритим залишається питання щодо змістового наповнення поняття «сила», що підтверджується наявністю чималої кількості підходів до визначення сили держави у сучасній

теорії міжнародних відносин. Цілком очевидно, що зміст поняття «сила» не є постійним, а залежить від особливостей розвитку і побудови міжнародної системи конкретного періоду, які власне і сприяють виникненню нових параметрів сили. Відтак актуальність досліджуваної теми зумовлена потребою у переосмисленні поняття «сила» з урахуванням тих чинників, які були характерними для конкретного періоду становлення системи міжнародних відносин.

Проблематикою змістового наповнення поняття «сила» займаються такі зарубіжні вчені, як І. Валлерстайн, Р. Гілпін, Р. Кохейн, Дж. Най, А. Хіршман та ін. З-поміж вітчизняних дослідників варто виділити напрацювання С. Шергіна, М. Капітоненка, О. Іжака та ін. Оскільки вивчення саме силового аспекту міжнародної взаємодії проводилося тільки у комплексі з іншими проблемами, то **метою роботи** є уточнення змістового наповнення поняття «сила» з урахуванням сучасних тенденцій міжнародних відносин.

Як відомо, до основних класичних теорій належать політичний ідеалізм та реалізм, які й створили теоретичні передумови для виникнення низки інших течій у політичній науці, зокрема, неокласичних та посткласичних. Якщо теоретики політичного ідеалізму вкладали у поняття «сила» значення військової могутності держави (наприклад, Г. Гроцій, Ж.-Ж. Руссо, І. Бентам та ін.), то у політичному реалізмі (Г. Моргентау, Р. Арон та ін.) зміст сили розкривається не лише через військову складову, а й з врахуванням економічного, ідеологічного тощо потенціалів держави. Що ж стосується неокласичних та посткласичних теорій, а також геополітики та теорії еліт, то поняття «сила» держави тут набуває значно ширшого змістового та функціонального наповнення.

У межах теорії геополітики варто відзначити напрацювання Л. Гумпловича, Р. Челлена та А. Мехена. Так, Л. Гумплович сформулював головні та вторинні закони зовнішньої політики, з-поміж яких виокремив постійну боротьбу між сусідніми державами за прикордонну лінію. Натомість до вторинних законів зарахував прагнення держави збільшувати свою могутність та запобігати посиленню могутності сусіда, контроль держави над торговельними шляхами методом найменшого опору, нарощування її воєнної сили, що, на переконання Л. Гумпловича, є основою зовнішньої політики, адже саме зовнішня політика безпосередньо визначає статус держави та її активність на міжнародній арені [7, с. 308].

Натомість Р. Челлен порівнює державу з живим організмом, який складався з п'яти основних частин, а саме: геопросторової, демографічної, економічної, соціальної та політичної сфер. Що ж стосується сили держави, то, за Р. Челленом, вона визначалася за розміром території, її компактністю, а також зручністю комунікаційної структури [7, с. 310].

Цікавий підхід обґрунтував А. Мехен, який розглядав силу держави через три складові, зокрема: географічне положення країни, її національний характер та морську силу [7, с. 311]. Поняття морської сили тут ґрунтується на свободі морської торгівлі, де військово-морський флот виконує функцію гаранта. Морська цивілізація асоціюється з торговельною, оскільки головна перевага моря визначається тим, що перевезення товарів водним шляхом завжди було легшим та дешевшим, ніж суходолом. Проте морська торгівля потребує підтримки з боку Військово-морського флоту, особливо під час війни, що цілком підтверджує доцільність між поживленням торгівлі та розвитком Військово-морського флоту. Однак варто зазначити, що під морською силою дослідник розуміє поєднання низки елементів, які представлені у вигляді формули:

Морська могутність = Військово-морський флот + Торговий флот + Морські бази [7, с. 311].

Представники теорії еліт (Г. Моска, В. Парето, Р. Міхельс) ототожнювали державу з політичним організмом, який складався з двох класів: керуючих і керованих. Правляча еліта (клас керуючих) завжди вирізнялася моральністю, вищим рівнем інтелектуального розвитку та матеріальною перевагою. Що ж стосується мас (клас керованих), то, на переконання Г. Моски, вони завжди апатичні і схильні підкорятися силі лідера, який, щоб зробити еліту невразливою, повинен володіти силою переконання і бути готовим до застосування силових методів. Г. Моска вважав, що «... сила як військова могутність відігравала важливе значення на ранніх етапах розвитку суспільства, проте в сучасному суспільстві визначальна роль відводиться моральній та матеріальній перевагам, що пояснюється взаємозалежністю політичної влади і багатства (як багатство створює політичну владу, так і сама влада створює багатство)» [2].

Подальша трансформація змістового наповнення поняття «сила» відслідковується у теоретичних положеннях постмодернізму. Поняття «сила» (А. Тойнбі, М. Хайдеггер та ін.) розглядається як «ілюзорна концепція, що нічого не розкриває, оскільки їй не можна протиставити незалежні факти» [4]. Попри таке скептичне трактування сили, постмодерністи все ж визнали, що сила – це «можливість маніпулювання, управління цінностями та сприйняттями» [4]. Варто також наголосити на тому, що багато прихильників постмодернізму (П. Діседжер, М. Фуко та ін.) вживають поняття «четверте обличчя» сили, де під силою розуміють «здатність створювати нові суб'єкти відносин та змінювати пріоритетність інтересів у світовій політиці [4; 10, с. 693–694]. Загалом поняття «сила» у теорії постмодернізму зводиться до здатності впливати на уявлення, цінності та бажання, створювати альтернативні світи та руйнувати світи, створені іншими [4].

Доволі своєрідне тлумачення поняття «сила» представлено у теорії неомарксизму. Теоретики цього підходу дещо оновили та розширили поняття «сила», запропоноване К. Марксом (якого, з одного боку, називають першим постмодерністом за його заклики змінювати світ, а з іншого, – основоположником течії марксизму). Якщо, на його переконання, сила у міжнародній політиці – це одночасно «і засіб примусу, і здатність протистояти такому примусу» [4], то з позиції ідеологів неомарксизму (І. Валлерстайн, А. Франк, Ф. Кордозо) сила є комплексним поняттям, що включає в себе економічну, політичну та соціальну складові. Проте основна роль все ж відводиться економіці [9]. Слід зазначити, що неомарксистки вбачають джерело сили у незбалансованості світових систем виробництва та розподілу, а її прояви – у «структурному насильстві» [4]. Нагадаємо, що структурне насильство – це неявне насильство мирного часу, яке характеризується цілеспрямованим пригніченням через нав'язування несправедливих правил [3]. Невід'ємною складовою такого виду насильства, на думку теоретиків неомарксизму, в тому числі і використання сили на міжнародній арені, є здатність формувати міфи, образи та уявлення, створюючи у такий спосіб певний тип міжнародної взаємодії [4].

Наприкінці 1970-х – початку 1980-х рр. політичний реалізм відродився у новому, дещо реформованому вигляді – неореалізмі, або структурному реалізмі. Теоретики неореалізму (К. Волтц, Р. Гилпін та ін.) у своїх ідеях зберегли такі основні поняття теорії політичного реалізму, як національний інтерес, боротьба за владу, в тому числі і поняття «сила» [9]. Проте останнє розглядалося вже не лише з позиції військової могутності. Так, Р. Гилпін стверджує, що сила держави включає в себе як її збройні сили, так і економічні можливості та технологічну ефективність. Так само і К. Волтц стверджує, що основну роль у міжнародних відносинах відіграють матеріально-силові чинники. Провідною тезою неореалізму є твердження про те, що сила державі необхідна не для боротьби за виживання, а для підвищення рівня свого добробуту, що, своєю чергою, дає можливість реалізувати головну мету держави – підвищення свого статусу та зростання у ієрархії міжнародних систем [7, с. 257–261].

Поняття «сила» стало предметом вивчення і теоретиків політичного неолібералізму. Основна увага тут приділяється проблемам співробітництва та взаємозалежності між учасниками міжнародних відносин. Представники теорії неолібералізму (М. Ніколсон, Ч. Ліпсон, С. Стрендж, А. Хіршман та ін.) надали поняттю «сила» дещо нового значення у зіставленні з ідеями теоретиків політичного ідеалізму та реалізму. На їх переконання, сила, у значенні військової могутності, втратила свої переваги на міжнародній арені, що насамперед пов'язано з появою нових ознак у міжнародних відносинах, таких як транснаціоналізм тощо [4].

Варто зауважити, що у межах теорії неолібералізму розвинулись два напрями: плюралізм та теорія світового суспільства [7, с. 262].

Якщо теоретики «світового суспільства» (Дж. Бартон, Р. Фолк, Г. Кларк та ін.) не надають поняттю «сила» великої уваги, то представники плюралізму (Дж. Най, Р. Кохейн, Дж. Розенау) у своїх теоретичних напрацюваннях значне місце відводили саме дослідженню сили держави. Значний внесок у тлумачення поняття «сила» та у розвиток плюралізму загалом зробили Р. Кохейн та Дж. Най. У своїй праці «Power and Interdependence: World Politics in Transition» (1977 р.) дослідники сформулювали теорію «комплексної взаємозалежності», тим самим надавши поняттю «сила» цілком нового значення. Ця теорія спростовує твердження про визначальну роль військової сили

держави під час здійснення зовнішньої політики і наголошує на необхідності трансформації сили відповідно до становлення нових форм міжнародних відносин [6].

Р. Кохейн та Дж. Най визначають силу як «здатність суб'єкта змусити інших зробити щось, чого вони раніше не робили (і при цьому за прийнятною для діючої особи «ціною»)» [1]. Для кращого розуміння цієї здатності при взаємозалежності держав було введено два додаткові поняття: «чутливість» та «вразливість», які й визначають неолібералістичне розуміння поняття «сила». Під «чутливістю» Р. Кохейн та Дж. Най розуміють те, як швидко зміни в одній державі призводять до відчутних змін в іншій, наскільки значними є ці наслідки. Що ж стосується «вразливості», то вона залежить від відносної доступності та ціни альтернатив, перед якими постають різні актори [4].

Не можна оминати увагою і те, що поняття «сила» отримало подальший розвиток у межах концепції «м'якої» («soft power») та «розумної сили» («smart power»), основоположником яких вважають Дж. Наю. Усі актори міжнародних відносин, на переконання дослідника, мають ієрархію цінностей, на яку можна здійснювати вплив за допомогою переконання. Відтак під «м'якою силою» Дж. Най розуміє «здатність домагатися бажаного результату через добровільну участь суб'єктів міжнародної взаємодії, а не за допомогою примусу чи виплат» [8]. У своїй книзі «Soft Power: The Means To Success In World Politics» (2004 р.) теоретик виділяє три основні джерела м'якої сили, зокрема: культуру, політичні цінності та зовнішню політику [12, с. 11]. Концепція «розумної сили» з'явилася як логічне продовження ідеї «м'якої» сили. За Дж. Наєм, «розумна» сила – це насамперед здатність комбінувати «жорстку» та «м'яку» сили в ефективну стратегію [13, с. 43]. Щодо джерел реалізації «розумної» сили, то, проаналізувавши визначення самого поняття, можемо зробити висновок, що джерела «жорсткої» чи «м'якої» сили, зокрема примус, виплати та приваблення є одночасно й джерелами «розумної» сили. Проте, якщо в окремих випадках «жорсткої» чи «м'якої» сили джерела застосовуються незалежно одне від одного, то у випадку «розумної» – застосування здійснюється як комбінування джерел і «жорсткої», і «м'якої» сил [11].

Схожий до плюралістського підхід щодо визначення сили знаходимо у теорії політичного конструктивізму, яка виникла в 1990-х рр. як критика на погляди прихильників неореалізму та неолібералізму. На переконання теоретиків конструктивізму (Р. Джервіс, М. Уайт та Х. Булл), сила, окрім військової складової, повинна також включати культуру, ідеологію, знання. Відтак причиною виникнення конфліктів у міжнародному середовищі слугує недостатній рівень близькості культур і суспільної практики людей, держав тощо [5].

Отже, кожен з вищенаведених підходів до розуміння змісту поняття «сила», зокрема геополітичний, елітарний, постмодерністський, немарксистський, неореалістський, неолібералістський, плюралістський та конструктивістський, відображає ті характерні особливості суспільних процесів та явищ, які були притаманні конкретному періоду розвитку міжнародної системи. Сьогодні, враховуючи сучасні тенденції міжнародних відносин, в основі яких лежить становлення та підтримка миру в усьому світі, актуальним є визначення сили держави у межах концепції «м'якої сили» Дж. Наю з можливістю подальшої трансформації у концепцію «розумної сили». Підґрунтям для такого твердження виступає той факт, що стратегія «м'якої сили» має не лише теоретичний характер, а й знайшла практичне застосування у зовнішній політиці провідних країн світу. Для прикладу, така країна, як США, вже встигла сформувати потужний капітал «м'якої сили». Щодо сучасних прикладів реалізації американської «м'якої сили», то сюди можна зарахувати таке: США є країною-лідером, яка приймає найбільшу кількість іноземних студентів; США лідирує за кількістю Нобелівських лауреатів; 85 % кінофільмів, які дивляться у світі, створені американським Голлівудом. Китай сьогодні також активно впроваджує в дію стратегію «м'якої сили». Прикладами реалізації «м'якої сили» є значна економічна підтримка Китаєм найбільш бідніших країн Південно-Східної Азії; уряд КНР щедро фінансує стажування та мовні курси для представників органів державної влади та неурядових організацій країн Індокитаю та АТР; проведення різноманітних акцій культурного характеру, які якнайповніше представляють позитивні ознаки китайської культури з акцентом на економічні здобутки Китаю тощо. Такі країни, як Росія, Туреччина, Індія та Японія, також успішно використовують та нарощують стратегію «м'якої сили».

Незважаючи на те, що у XXI ст. міжнародні актори здебільшого прагнуть змінити стратегію поведінки з «жорсткої» на «м'яку», проте будь-яка з них й сьогодні ґрунтується на понятті «сила». Відтак питання змісту поняття «сила» все ще залишається актуальним. Під впливом сучасних аспектів міжнародного життя держави все активніше застосовують нові способи впливу на інших акторів міжнародних відносин, що зумовлює потребу у дослідженні перспективних джерел сили та здійсненні їх порівняльного аналізу. Це уможливить виокремити найефективніші для міжнародної практики силові ресурси початку XXI ст.

1. Давыдов Ю. Понятие «жесткой» и «мягкой» силы в теории международных отношений / Ю. Давыдов // *Международные процессы*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://www.intertrends.ru/four/006.htm>.
2. Эволюция основных парадигм современной политической социологии. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://www.nicbar.ru/polit_soc_03.htm.
3. Ёжак О. Интеграция без насилия / О. Ёжак // *Політика і час*. – 2005. – №2. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://www.db.niss.gov.ua/docs/polmil/156.htm>.
4. Капітоненко М. «Сила» в основных парадигмах міжнародних відносин (Частина друга) / М. Капітоненко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://www.kiev.convdocs.org/docs/1096/index-33777.html>.
5. Конышев В. Основные парадигмы теории международных отношений. Американский неореализм о природе войны: эволюция политической теории / В. Конышев. – СПб.: Наука. – 2004. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://all-politologija.ru/knigi/amerikanskij-neorealizm-o-prirode-vojni-evolyuciya-politicheskoy-teorii-konyshv/osnovnie-paradigmi-teorii-tezhdunarodnix-otnoshenij>.
6. Кохейн Р. Реалізм і взаємозалежність / Р. Кохейн, Дж. Най. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://www.djerele.com/international-relations/135-teoria-mizhnarodnih-vidnosun-kamenetskui/8362-06-robert-o-koheyn-dzhozef-s-naymol-realizm-i-vzayemozalezhnist>.
7. Мальський М. Теорія міжнародних відносин: підруч. – 3-тє вид., перероб. і доп. / Маркіян Мальський, Михайло Мацях. – К.: Знання. – 2007. – 461 с.
8. Най Дж. «Мягкая сила» и американо-европейские отношения / Дж. Най. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Polit/Article/nai_msil.php.
9. Шергін С. Парадигмальна еволюція в політології міжнародних відносин / С. Шергін // *Social-Science*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://www.social-science.com.ua/публікація/739_Парадигмальна%20еволюція%20в%20політології%20міжнародних%20відносин.
10. Mattern J. B. *The Concept of Power and The (Un)discipline of International Relations* / J. B. Mattern. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: http://www.academia.edu/1141872/The_Concept_of_Power_and_The_Un_discipline_of_International_Relations.
11. Nye J. S., Jr. *Get Smart Combining Hard and Soft Power* / J. S. Nye, Jr. / *Foreign affairs*. – 2009. – July/August. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://www.foreignaffairs.com/articles/65163/joseph-s-nye-jr/get-smart>.
12. Nye J. S., Jr. *Soft Power: The Means To Success In World Politics* / J. S. Nye, Jr. – New York: Public Affairs. – 2004. – 192 p.
13. Nye J. S., Jr. *The Powers to Lead* / J. S. Nye, Jr. – Oxford: University press. – 2008. – 226 p.